

II. Abdülhamid Dönemi İlköğretimde Ahlak Eğitimi

Ahmet Vurgun

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2017, 112 Sayfa, ISBN: 978-605-2070-14-7

Hasan Hüseyin TOHUMCU*

Ahlâk, bireyin mevcudiyetinin devamı açısından içerisinde doğup büyüdüğü kültür çevresine karşı gerçekleştirilmesi gereken normları içselleştirerek toplumun değerlerine ait kılınması olarak tarif edilebilir. Elbette her toplum ve -muharrik güç olarak- siyasal yapı kendi değerler manzumesi altında yetişen yeni bireylere yine kendi tercihleri noktasında bir aşlamaya girişecektir. Bu, yönetimde olduğu gibi zaman farklılıkları açısından da tabii olarak değişiklikler gösterebilmektedir. Fakat bunun gibi kurucu unsurların her ne kadar farklılık arz etse dahi *ideal tipe* (yapının esas unsurlarına) sadık kalarak ilerlemesi beklenir. Elinizdeki kitapta mevcut “*Rehnumâ-yı Ahlâk*” adlı eser Devlet-i ‘Aliyye’nin en uzun yüzyılına (19. yüzyıl) ait ilköğretim seviyesinde eğitimi yürüten sıbyan ve modern tipte eğitime sahip İbtidâî okullarda 5-6 yaş aralığına hitap eden bir dille ve sade Türkçe ile yazılmış bir müfredat kitabıdır. Devletin farklı sosyal ve siyasal şartlar altında değişikliğe gittiği noktalardan birisi de eğitimidir. Tanzimat’tan sonra hatta III. Selim devrinden itibaren eğitim ve öğretimde mevcut müfredatlardaki farklılıklar ve reformlar kitap

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, h.huseyintohumcu@outlook.com

içeriğinde mevcuttur. Sıbyan ile ibtidai mekteplerde okutulmak üzere hazırlanan “*Rehnumâ-yı Ahlâk*” adlı eserin transkripsiyon halini vermek üzere hazırlanan bu kitapta zikredilen eserin tıpkıbasım ile ikinci baskısı arka sayfalara ilave edilmiş ve dönemin şartları göz önünde bulundurularak okuyucu bilgilendirilmeye çalışılmıştır.

Elbette Osmanlılarda Kınalızâde Ali Çelebi’nin “*Ahlâk-ı ‘Alâî*” si gibi 16. yüzyıldan beri çokça istinsah edilen ve okunan amelî hikmet kitapları, Taşköprizâde’nin “*Şerhu’l-Ahlâki’l-Adûdiyye*” si gibi ahlak şerhleri, te’lifleri ve bunun gibi literatürü olduran ahlak eserleri geniş bir yelpazeyi tutmaktadır. Fakat modern devletin rasyonel aklı bilginin demokratikleşmesini sağlarken paylaşılabılır bilgi tabii olarak modern tabir ile *zip* haline getirilmiştir. Devletin her bir köşesindeki öğrenciler için tek bir müfredat, merkezi eğitim ve öğretim sistemi bir açıdan Anderson’un *Matbaa Kapitalizmi*’ne uğramış bilginin yeni halidir.

Ahmet Vurgun’un yayıma hazırladığı bu kitapta devletin son yüzyıllarında III. Selim’den beri süregelen eğitimin modernleşmesi ve merkezîleşmesi konularında sınıf, okul ve müfredat farklılıkları irdelenmiş, ardından dönemin resmî müfredatına ait, bir ahlak eseri transkript edilmiştir.

Kitaba başlarken modern açıdan ilk değişimin yaşandığı III. Selim devrinde başlanan eğitimde modernleşme sınıf sistemi, ders kitapları, sıra ve sandalyeleri beraberinde getirmiş ve belki de en önemlisi matbaa teknolojisi eğitimin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mahmûd-ı Sâni devrinde ise dönemin şartlarına binaen eğitim merkezîleşmenin bir aracı olarak kullanılmış ve bireyler istenilen yönde eğitime tabi tutulmuşlardır. Elbette burada devlet için gerekli olan kadroların (modern hayatın gerekliliklerine cevap verir nitelikli insan gücü olarak) yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Fakat yazarın da bahsettiği gibi modernleşmenin temel ayağı sivil eğitimidir. Devletin dört bucağına yayılmaya çalışılan okullar ile merkezi yapı sağlanmaya ve bir Osmanlı kimliği teşkil edilmeye çalışılmakta olduğu kitapta okuyucuya bildiriliyor.

O dönemde Osmanlı Eğitim kurumları ilköğretimde sıbyân mektepleri ile başlar ve rüşdiye ile yüksek eğitim kurumu olan Darulfünûn’a kadar giderdi. Fakat bu geleneksel eğitim unsurlarına müdahale etmek muhafazakâr yapıların dikkatlerini çekeceğinden askerî sistemde yapılan reformların bir benzeri uygulanarak yeni ibtidâî mektepler açılıp modern ve geleneksel eğitimi beraber vererek sistemi dönüştürmeye adım atılmaktadır. Burada ilköğretim II. Mahmud tarafından mecburi hale getirilmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır. II. Abdülhamid devrinde ise bir adım atılarak 1881 yılında Mekâtib-i Sıbyâniyye idaresi Mekâtib-i İbtidâiyye İdâresi olarak değiştirilmiştir. Köy, kasaba ile vilayetlerde okullar açılmış ve eski okullar yeni sisteme göre tanzim edilmiştir.

Modern eğitimin yanında tamamlayıcı bir unsur olarak devam eden dini eğitim mahalle mekteplerinden başlayarak rüşdiyelerde de etkili olduğu eserde bahsedilmektedir. Ahlak eğitiminde 5-6 yaş aralığına hitap edecek şekilde hazırlanan kitaplar yayımlanmış ve bu kitapların başka yerlerde basımları yasaklanarak merkezi müfredat uygulaması gerçekleştirilmiştir. Sadık Rıfat Paşa müfredat için “*Ahlâk Risâlesi*” adlı

eserini kaleme aldığında Elif-Bâ'dan sonra okutulacak bir eser şeklinde düzenlenmişti. Bu eser Tanzimat devrinde tüm ilköğretim kurumlarında okutulmakla temel bir örnek teşkil etmektedir. Selim Sabit Efendi tarafından yayınlanan “*Rehñimâ-yı Muallimîn*” adlı eser ise bir pedagoji kitabı olarak hazırlanmıştır; Öğretmen tutum ve davranışları, öğretim metotları, ders araç-gereçleri, sınıf düzeni gibi konuları içermekte, muallimlere ise nasıl davranmaları gerektiği hakkında bilgi verilirken bugün dahî kullanılan metotlarla benzerlikleri göze çarpmaktadır. Alfabenin hemen ardından hangi metinlerin okutulması gerektiğini de eser içerisinde görmek mümkündür.

Kitapta II. Abdülhamid devri eğitim politikalarını anlatırken temel amacın halife-sultan terkininin eğitim yolu ile benimsetmek olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle II. Abdülhamid devrinde gerçekleştirilen eğitim ve öğretimin *ideal tipi* İslâmî bir meşruiyet çerçevesinde Memâlik-i Mahrûse'nin bir arada tutulması olarak gözükmektedir. (Nitekim Arap ve Afrika vilayetlerinde neşet eden tarikatlara mürîd olan(!) Padişah bu şekilde ayrılıkçı hareketleri İslâmî bir meşruiyet bağı ile bağlama yolunda faaliyetlere girişmesini de bu meselde örnek olarak verebiliriz.)

İçerikte eğitim sisteminin farklı nizamnâmeler ile düzenlendiği bildirilmektedir. Bahsedilen iki reformdan ilki 1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi eğitimde idarî birlik ve müfredat birliğine ayrılmış iken, on yıl sonra yayınlanan 1879 eğitim reformunda ise “*mevcut eğitim örgütünde bozukluk ve eksiklikler varsa bunlar sona erdirilecektir*” denilmiştir.

Gayrimüslim okullarının da bu devirde özgül ağırlığının arttığını görmek mümkündür. *Nitekim Mîlel-i Gayrimüslime* ve Ecnebiyye Müfettişliği kurularak bu gibi kurumlardaki eğitim ve öğretim faaliyetleri de tarassut altına alınmıştır. Belirtildiğine göre II. Abdülhamid devrinde Müslüman çocukların gayrimüslim okullarına devam etmesi de yasaklanmıştır.

Eserde ahlâkın eğitim ve öğretim açısından ne manaya geldiği, ahlâkın dini temellerinin aklî ispat ile nasıl yoğrulduğu ve siyasal iktidarın nasıl bir kimlik oluşturmaya çalıştığı hakkında detaylı açıklamalar mevcuttur. 1882'de hazırlanan raporda din ve ahlâk eğitiminin temelden başlaması gerektiği yolunda izler bulunmaktadır. Bu nedenle İbtidâî mekteplerde muhtasar ilm-i hal ve ilm-i ahlâk kitaplarının okutulması yönünde adımlar atılmıştır. Buradan yola çıkarak batı tipi eğitim kurumlarının geleneksel yapıya nasıl dahil edilmeye çalışıldığını ve temelde zihinsel dönüşümün nasıl işletildiği hakkında okumalara rastlanılmaktadır.

Eserde sırasıyla 1880 (Üç Yıllık İbtidâî Mektepler), 1891 (İstanbul ve Kasabât İbtidâî Mektepleri) ve 1900 (Dersaadet ve Kasaba İbtidâîleri)'lü yıllara ait ders programları verilmiştir. Burada Elif-Bâ, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, gibi derslerin üç sene içerisinde okutulduğunu görmekteyiz. Üç ayrı tasnif ile 19. yüzyıl Osmanlı ilköğretim programı bir belirtke tablosu üzerinde verilmiştir. Eserde zikredilen dersler son devir eğitim müfredatı ile ilgili önemli veriler içermektedir.

1891 senesinde ise 41 maddelik bir program ile İbtidai mekteplerin düzenlenmesi için “*Dersaadet Mekatibi İbtidaiyesi İçin Talimat-ı Mahsusa*” yayınlanarak ilköğretim sisteminin nasıl yeniden düzenlendiği ele

alınmaktadır. Merkez ve taşra vilayetlerinde nasıl bir eğitim modeli geliştirildiği ve hangi eserlerin müfredat kapsamında okutulduğu bildirilmiştir. II. Abdülhamid devrinde öğrencilerin ibadet hassasiyetleri noktasında da birtakım iyileştirmeler yapıldığı da eserde yer almaktadır. Nitekim bazı eğitim kurumlarında ibadethaneler tahsis edilmiştir.

“*Rehnumâ-yı Ahlâk*” adlı eserin Maârif Nezâreti tarafından hazırlatılan risale türünden bir eser olduğunu görüyoruz. İlk baskısı H. 1315 yılında yapılan eserin incelemiş olduğunuz çalışmada 1317 baskısı sunulmaktadır. Kitapta “*Rehnumâ-yı Ahlâk*” adlı eserin Sadık Rıfat Paşa’nın “*Ahlâk Risalesi*” adlı eserinin bir benzeri olarak ifade edildiği gibi müfredat gereğince hangi mektep ve sınıflarda okutulacağı da belirlenmiştir.

Eser gidişatında talebelere yönelik bir anlatım dili olduğu gibi yer yer muallimleri ilgilendiren, onlara görev ve sorumlukları hakkında hatırlatmalarda bulunan satırlara da rastlamak mümkündür. Eserde aynı zamanda muallime karşı nasıl davranılması gerektiği hakkında öğüt ve tavsiyelerde de bulunulmuştur. Kitapta eser içerisinde tespit edilen otuz dört başlık tablo halinde sıralanmıştır. Bunların arasında bugün tek bir kelime ile sınırlandırdığımız durumların geniş bir kelime dağarcığı üzerinden seçilen kelime grupları ile tasnif edilmiş olduğu rahatça görülebilir. Aynı zamanda birbirlerine zıt olan tutum ve davranışlar da eser içerisinde ardı ardına eklenmekle hafızalarda yer etmesi istenmiş olmalıdır.

Yazar sonuç kısmında eğitimde ahlâk eğitimi konusunun bugüne meyyal kısmına da değinmiştir. İbtidai mekteplerin ders programına ahlak eğitiminin dâhil olduğu Tanzimat devrinden buyana değişen eğitim ve öğretim mekanizmalarına karşın temelde yapı benzerliklerinin olduğunu görmekteyiz. Nitekim ahlak eğitimi bireyin toplumsal hayatta itidalî yaşam standartlarına uygun davranışlar sergilemesinin yanında belli bir müfredat gözeterek yapılan eğitimde sistemin yararına veya istenilen yönde kimliklerin oluşması için gözetilen bir yapı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim geliştirilen programlar dönem şartları ve batılı eğitim öğretim kurumlarının Osmanlı eğitim kurumlarında meydana getirdiği değişimlerin izlerini devrin müfredatında görmekteyiz.

Sonuç olarak, III. Selim devrinden itibaren gördüğümüz modernleşme çabaları eğitim sahasında da kendisini göstermiştir. Yapılan reformlar yer yer etkili olmuş bazı mahallerde ise farklı uygulamalar yapma yollarına gidilmiştir. II. Mahmud uygulamada kararlı bir kimliğe sahip olması hasebiyle değişimin neşv ü nemâ bulmasında etkili olmuştur. Yayımlanan kanunlar, düzenlemeler, değiştirilen kurum ve kuruluşlar ile eğitim sistemi modernleşen ve aynı raddede geleneklerine bağlı bir yön çizmiştir. II. Abdülhamid devrinde eğitim kurumları gittikçe genişleyen bir ağ üzerinde devletin tümüne yayılmaya çalışılmıştır. Modern okulların yetiştirdiği kimseler imparatorluğun kaderini etkileyecek kadroları yetiştirecek yapılar olacaktır. Eğitim sistemindeki radikal ancak ağırdan alınan değişimler ise dönemlere göre farklılık göstermekle beraber Avrupa’da başlayan modernizm furyasının esaslarından olan akıl-öncül yapıların müfredata dahil olmasını beraberinde getirmiştir. Fakat eğitim müfredatlarında din-akıl birlikteliğinin erken dönemlerden itibaren işlendiğini görüyoruz. Din ve aklın çatışmayacağını gösterir nitelikteki

örneklerin tespit edilip müfredata yerleştirildiğini görmek mümkündür. Nitekim bunlara (incelediğimiz eser odağında kalarak) ilköğretim müfredatını gözeten ahlâk eğitimi okumaları da eklenmiştir.

İncelediğimiz eser yukarıda belirtilen şartları muhtevi sosyal ve siyasal ortamda müfredata dahil olmuş bir ahlâk metnidir. Tıpkıbasımı verilen eser başlangıç seviyesinde bir ahlâk okuması sunduğu gibi dönemin akademik araştırmaları için ise bir kaynak niteliğindedir. Daha ileri okumalar için yazımızın başında belirttiğimiz kaynaklardan istifade edilebilir. Fakat her metnin “biricik” olduğunu unutmadan incelemelerimizde bu gibi unsurlara dikkat etmeliyiz.